

для українських сіл Стародубського полку. Найбільш поширеними у селі були двопоколінні родини. Водночас, їхня частка поступово зменшувалася – з 76,7% у 1765 р. до 58,1% у 1779 р. Розподіл домогосподарств, згідно класифікації П. Ласлетта, засвідчив помітну перевагу складних домових спільнот над простими. Частка перших упродовж досліджуваного періоду коливалася у межах від 71,0% (1779 р.) до 81,8% (1772 р.). Таким чином, ми дістали підтвердження тези про переважання на території Східної Європи, загалом і Російської імперії та Гетьманщини, зокрема, складних форм сімейної організації.

1. Волошин Ю. *Населення домогосподарств "государевых малороссийских описных раскольных слобод" (за матеріалами "Генерального опису Лівобережної України 1767-1769 рр.") // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2.*
2. Носкова А.В. *О влиянии различных факторов на сохранение до XX в. расширенной структуры семьи в России // Вестник Московского ун-та. Сер. 18: Социология и политология. – 2005. – № 4.*
3. Хадженал Дж. *Европейский тип брачности в ретроспективе // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А.Г. Вишневого и И.С. Кона. – М.: Статистика, 1979.*
4. *О классификации домовых сообществ (Разъяснения редакции к типологии домохозяйств Питера Ласлетта) // Семья, дом и узы родства в истории / Под ред. Т. Зоколла. – СПб., 2004.*
5. Гончаров Ю.М. *Городская семья Сибири второй половины XIX – начала XX в. – <http://new.hist.asu.ru/biblio/gon1/>*
6. Носевич В. *Ещё раз о Востоке и Западе: Структуры семьи и домохозяйства в истории Европы. – http://dmo.econ.msu.ru/pe2001_history/advert/Vienna2000/nosevich.html.*
7. Носевич В.Л. *Демографические показатели белорусского крестьянства во второй половине XVIII – первой половине XIX в. // Компьютер и историческая демография: Сб. науч. тр. – Барнаул, 2000.*
8. Канищев В.В., Гончаков Р.Б., Мизис Ю.А., Морозова Э.А. *Структурный анализ семьи. Тамбовская губерния, XIX – начало XX в. – <http://www.kraeved.ru/tamboved/theses/>*
9. Миронов Б. Н. *Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.): В 2 т. – СПб., 2003. – Т. 1.*
10. Лещенко В.Ю. *Русская семья (XI – XIX вв.). – СПб., 2004.*
11. Крикун М. *Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 р. // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6.*
12. Ворончук І. *Типологія і структура української селянської родини у XVI – XVII століттях (на матеріалі Волині) // ЗНТШ. – Т. ССХІІІ. – Львів, 2002.*
13. Волошин Ю.В. *Структура сім'ї в поселеннях росіян-старообрядців Малоросії XVIII століття (на прикладі слободи Деменки Топальської сотні Стародубського полку) // Історична пам'ять. – 2005. – № 1-2.*
14. Волошин Ю.В. *Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті (історико-демографічний аспект). – Полтава, 2005.*
15. Миронов Б.Н. *Исповедный и метрический учёт в имперской России. – www.bmiroнов.spb.ru/*
16. *Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 801. – Оп. 1. – Спр. 70.*
17. *ДАПО. – Ф. 801. – Оп. 1. – Спр. 309.*
18. *ДАПО. – Ф. 801. – Оп. 1. – Спр. 635.*
19. Миттеррайер М., Каган А. *Структура семьи в России*

и Центральной Европе: сравнительный анализ // Семья, дом и узы родства в истории...
20. Ласлетт П. *Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века...*

І.О. Сердюк

ВИХІДЦІ З СЕЛА СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВА 60-х рр. XVIII ст. (ЗА ДАНИМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОПИСУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1765 – 1769 рр.)

Історичний аспект демографічних процесів в Україні дотепер залишається малодослідженим. Це стосується, зокрема, Лівобережної України другої половини XVIII ст. Втім, уже сучасники відзначали певні особливості розвитку народонаселення у зазначеному регіоні. "Велми мало члвекъ тамо умираеть: где са в яково стране на свет народжаеть" – йдеться у одному з віршів Кліментія Зіновієва [1, 38–39]. Поета, який був свідком міграційних процесів, що відбувалися на території Правобережної України та Гетьманщини у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Інтенсивні міграції, спрямовані тоді на заселення Слобожанщини, Новоросії та інших регіонів, поєднувалися з переміщенням населення у межах одного полку. Такі процеси мали значний вплив на формування етнічного складу населення, розвиток окремих регіонів і населених пунктів, а тому не залишилися поза увагою вітчизняної історичної науки.

Основні напрямки та розміри міграцій на території Гетьманщини у другій половині XVII–XVIII ст. дослідив Олександр Гуржій [2]. Міграції, спрямовані на заселення Новоросії, вивчав Володимир Кабузан [3], йому ж належить ряд інших праць, присвячених руху українського населення до Росії [4], та монографія "Изменения в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX в.", де є дані і про населення українських земель [5]. Міграційні процеси на Правобережній Україні у XVII – на початку XVIII ст. досліджені А. Муляром [6].

У переміщенні населення, на думку Олександра Гуржія, велику роль відігравали міста і містечка, через які проходили шляхи міграцій і які виступали акумуляторами сільського населення [2, 101]. Дослідники ранньомодерного міста вказують на селянство, як важливе джерело формування міського населення [7, 92], однак роль сільських міграцій у розвитку міст Гетьманщини до кінця не з'ясована, не вивчена структура міграційних потоків, їхні демографічні характеристики, доля мігрантів у місті.

Метою статті є аналіз структури міграцій із села до міста, їх напрями, економічне становище переселенців на прикладі Переяслава. За основне джерело ми взяли Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. (в історичній літературі його прийнято називати Румянцевським). Це перепис населення і господарств Лівобережної України, що проводився за наказом Катерини II. Опис робився з фіскальною метою і закріплював існуючу стану приналежність взятих на облік осіб. Масштаби й зміст перепису роблять його унікальним джерелом інформації для вивчення історії населених пунктів Лівобережжя другої половини XVIII ст. 969 книг опису зосереджують відомості про 3,5 тис. поселень та їхніх

жителів [8, 5]. На думку вчених, він був найповнішим серед тих, що раніше проводилися в Гетьманщині [9].

Матеріали опису зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (Ф. 57). В них зосереджені дані перепису 18 міст. Опис Переяслава знаходиться у книгах 223, 278, 279, 280, 282, 288. Найбільше інформації містять книги 278, 279, 280. Останні дві складаються з чернеток відомостей, поданих ревізорами, складених місцевою канцелярією, документів на підтвердження прав володіння [10–11]. Книга 278 є чистовиком, де у вигляді зведеної таблиці представлені дані перепису 1799 жителів міста, вказано їх ім'я, вік, стаття, заняття, власність, розміри прибутків і місце народження [12].

Для позначення останнього застосована позначка "родимий", "рожденна", далі вказувався полк, сотня і село, в якому народилася особа. Такі відомості дозволяють нам виокремити мігрантів із корінного міського населення. Всього в описі нами виділено 524 мешканці міста, що народилися за його межами. Реально їхня чисельність була вища, адже окремі сім'ї могли прийти до міста з дітьми, а місце їх народження не вказувалося. 15 осіб не знали де народилися: "родима где оставшись малолетною б(ез) отца не знаети" [12, 8].

За даними джерела структура міграції до міста виглядає наступним чином: з сіл походило 325 осіб, з містечок – 110, з міст – 61, щодо 28 осіб знаходимо лише вказівку на територію, з якої вони прибули (наприклад: "турецкой земли"), а населений пункт не вказаний. Співвідношення між мігрантами перших трьох категорій ілюструє важливість сіл, як джерела поповнення Переяслава людськими ресурсами, оскільки вихідцями з сіл були 65,5% мігрантів. Особи, що прийшли з містечок, становили 22,2% мігрантів, і зрештою, – з інших міст – 12,3%. На нашу думку, потрібно враховувати те, що у XVIII ст. більшість містечок майже нічим не відрізнялися від навколишніх сіл. Наприклад, у 1760-ті рр. такими були Білики, Нові Санжари, Кобеляки на Полтавщині. Коли їх отримав граф Г. Воронцов, то в усіх трьох містечках нараховувалося лише 300 дворів і бездвірних хат посполитих [7, 146].

Зараз докладніше розглянемо напрями "сільських" міграційних потоків. Найменша частка мігрантів (17 осіб, або 10,3%) були вихідцями з сіл "Польської області" – Правобережної України, яка перебувала у складі Речі Посполитої. З інших полків до Переяслава прийшли 57 осіб (17,5%), причому найбільше їх було уродженцями Чернігівського (16 осіб), Ніжинського (10 осіб) та Київського (9 осіб) полків. Привертає увагу питома вага вихідців з Чернігівського полку, який був територіально більш віддаленим від Переяслава, порівняно з Київським і Ніжинськими полками. Лише по одому мігранту вийшло з Чугуївського та Ізюмського полків.

За нашими підрахунками, більшість вихідців із сіл, що проживали у Переяславі (251 особа – 77,2%), були уродженцями Переяславського полку. Найбільше мігрантів прибуло з полкових сотень, особливо з другої, з якої до Переяслава мігрувало 58 осіб. З сіл Яготинської сотні до Переяслава мігрувало 50 осіб, з сіл Трахтемирівської – 24 особи. Уродженцями сіл Гельм'язівської сотні записано 14 жителів Переяслава, Воронківської – 13, Березанської – 10, Кропивянської – 6, Ірклівської – 6 осіб. Найменше мігрантів (по

одному) було з сіл Бубнівської, Басанської, Золотоніської сотень.

У 1760-х рр. Переяслав був не лише адміністративним і економічним центром, а й одним з небагатьох міст, які мали Магдебурзьке право і власні діючі магістрати. У такому місті селяни, що пішли від своїх колишніх власників, мали шанси приписатися до магістрату. Так, у наказі до "Комісії по складанню проекту нового уложення" (1767 р.) міщани Погара просили дозволити вільний перехід прийшлих посполитих у володіння погарського магістрату. Вказувалося, що багато "владельческих" людей залишали свої садиби, йшли до міста, приписувалися до магістрату, а попередні власники розшукували їх [13, 60–85].

Джерело фіксує також випадки, коли вихідці з села приписувалися до міщанського стану: "мещанинъ владения магистрата переясловского Левко Никитинъ сынъ шаповаль. Родимецъ польку Переясловского сотнъ Терехтемировской села Подсенное Звания посполитого владения ... а жительствует под владениемъ оного магистрата 2 года" [12, 7]. Левко жив разом з трьома дітьми і дружиною, про яку записано: "рожденна там же а званія таковажъ" [12, 7].

Структура міграцій демонструє нам різну статеву мобільність селян: серед мігрантів було 204 чоловіки і 121 жінка. Ймовірно, що переселенці з села істотно впливали на ситуацію на шлюбному ринку Переяслава, однак вивчення цього питання потребує самостійного дослідження. В описі міста ми знайшли 45 шлюбних пар, що склалися з чоловіка – мігранта з села і жінки – мешканки Переяслава. Шлюбних пар, у яких чоловік був жителем міста, а жінка походила з села, нараховуємо 24. Співвідношення таких шлюбів (45/24) в цілому відповідає статевій структурі міграції.

Іноді такий шлюб був матеріально вигідний одному з подружжя. Наприклад, одружившись з переяславською дівчиною, чоловік, разом із дружиною, міг отримати двір і хату у місті [12, 264–265]. Хоча більш численні випадки, коли обидва подружжя були найманими робітниками, не мали достатніх прибутків і жили у чужих дворах [12, 245].

Така доля чекала на більшість переселенців з села. В описі знаходимо відомості про їхні способи заробітку. Однак це стосується переважно чоловіків, оскільки заняття жінки вказувалося лише тоді, коли вона була вдовою чи жила сама. Ми проаналізували заняття 222-х вихідців з села. Більшість із них (148 осіб, або 66,7%) були наймитами і жили у дворах роботодавців. В описі вони позначені терміном "работник ево", або "служитель". Вони наймалися переважно "погодно" і працювали на свого господаря по кілька років. Уродженець села Капустинці Яготинської сотні Іван Никонов наймався до шевця Якіма Швеца за 3,5 крб. на рік. Співставивши вік Івана (20 років) і вказівку "а жевуть в него шевца ...Иванъ 6 ...года", бачимо, що Іван прийшов до Якіма у віці 14 років [12, 16–17]. Ще шість мігрантів жили з "заработков", ймовірно, що вони не мали постійної роботи і одного працедавця, а виконували тимчасові чи сезонні роботи.

Наступна за чисельністю категорія осіб заробляла на життя ремеслом. Таких у описі нараховується 35 осіб (15,8%), які займалися чотирнадцятьма видами ремесел. Серед них: кушнірів – 11, шевців – 8, ткачів –

3, кравців – 2, шапочників – 2, ковалів – 2, різників – 2, римарів – 2, тесля – 1, веретенник – 1, пильщик – 1, шаповал – 1, скляр – 1, золотар – 1. Їхні прибутки, зафіксовані в описі, не набагато вищі ніж у наймитів. Кушнір заробляв п'ять карбованців на рік [12, 236]; скляр, тесля, коваль – по чотири [12, 15, 77, 199]. Однак, враховуючи фіскальний характер джерела, можемо припустити ймовірність заниження розміру доходів. Частина ремісників потрапляла до міста у ранньому віці, щоб вчитися якомусь ремеслу, як це було з Кіндратом Свириденком: "Родимец полку Переясловского сотни второй полковой села Пологи званиа козачого которий с малихъ летъ находился поразним местамъ во изобученій ремесла кушнерского..." [12, 175]. Ще один виходець з села жив при броварні і варив мед та пиво, при цьому у джерелі він не названий як бровар. За кожен зварений казан він отримував від господаря по шість копійок [12, 91 – 92].

Найбільші прибутки отримували ті, хто займався торгівлею – 19 мігрантів (8,6%). Більшість з них (10 осіб) займалися шинкуванням вина. Названі люди його не курили, а купляли і перепродували. П'ять осіб торгували рибою, сіллю, олією, ще чотири – дрібним крамом. До цієї категорії мігрантів застосовується формула "в капитале достаточен на...". Наприклад, це стосувалося вдови Катерини, яка продавала олію на п'ять карбованців в рік [12, 276 – 277].

Частина мігрантів (6 чоловік, або 2,7%) знайшла притулок при церкві, серед них були: диякон, два пономарі, "школьник", двоє "служителей архиерейских" – синів сільських священників. Ці служителі – Артем Стріха і Матвій Дацевич – жили "в услужении и училищъ латинского язика на всемъ содержании его (архієрея – С.І.) Стреха 12 годъ за 12 рублевъ Дацевичъ 6 годъ въ годъ за 8 рублевъ" [12, 28 – 29].

Чотири чоловіки мали власні ниви і жили з вирощування та продажу "хлеба" [12, 127 – 128], і двоє з "зажинок серпомъ" [12, 261 – 263]. Ці шість осіб (2,7%), за даними опису, єдині з сільських мігрантів, що після приходу до Переяслава жили з сільського господарства.

Ще шість осіб були жебраками і жили з "мирського подаянія" [12, 90 – 91]. Один чоловік був писарем і один тримав пасіку. Це був колишній козак (під час проведення опису – міщанин) Дем'ян Капустян з села Капустинці другої полкової сотні. У джерелі відмічено, що він мав 50 вуликів бджіл, однак говориться: "медъ и воскъ употребляетъ для своего расхода" [12, 127 – 128].

Підсумовуючи, зазначимо, що вихідці з полкових сіл були важливим джерелом поповнення демографічного потенціалу Переяслава. Більшість із них були уродженцями сіл Переяславського полку, у першу чергу полкових сотень. Значну частину з них у

місті чекала доля найманого робітника, хоча разом із заробітком вони отримували житло і одяг. Частина колишніх селян займалися ремеслом, причому окремими його видами, які потребували високої кваліфікації. Такі особи могли мігрувати до міста неповнолітніми, щоб опанувати якесь ремесло. Ті, хто його не опанував і не йшов у найми, поповнювали лави жебрацтва, інші залишалися при церкві, навчалися грамоті і ставали пономарями, дяками. Однак таких було небагато. Незначна частка переселенців із села і в місті продовжувала займатися виробництвом хліба чи сільськогосподарськими роботами.

Статева структура міграції свідчить про різну статева мобільність селян: серед мігрантів чоловіків було майже удвічі більше. Таке співвідношення повинно було впливати на ситуацію на шлюбному ринку як міста, так і села. Мігранти могли брати шлюб з міськими жителями і переходити у міщанський стан. На нашу думку, ці питання потребують окремого спеціального самостійного дослідження. Перспективним виглядає застосування історико-демографічних методик для вивчення вікової структури міграційних потоків, дослідження інтенсивності міграцій у різні роки, що дозволить повніше зрозуміти їхню природу.

1. Зіновійв Климєнтій. Вірші. Приповісті посполиті. – К., 1971.
2. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996.
3. Кабузан В. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.). – М., 1976.
4. Кабузан В. Чисельність українського населення на території Росії за ревізіями 1732 і 1763 років // Український історичний журнал. – 1960. – № 6.
5. Кабузан В. Изменения в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX в. (По материалам ревизий). – М., 1971.
6. Муляр А. Міграційні процеси на Правобережній Україні в кінці XVII – на початку XVIII століть // Український історичний журнал. – 2002. – № 2.
7. Колпан О. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963.
8. Генеральный опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр.: Показчик населенних пунктів. – К., 1959.
9. Козут З. Російський централізм і українська автономія: Ликвідація Гетьманщини, 1760 – 1830. – <http://litopys.narod.ru/>
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 57. – Оп.1. – Кн. 279.
11. ЦДАУК. – Ф. 57. – Оп.1. – Кн. 280.
12. ЦДАУК. – Ф. 57. – Оп.1. – Кн. 278.
13. Авсеєнко В. Малороссія въ 1767 году. Эпизодъ изъ истории XVIII столетія. По неизданнымъ источникамъ. – К., 1864.

